

שימוש בדמי אבדה

ראשי פרקים

פתיחה

א. היתר השימוש בדמים

1. מחלוקת בתקנה דרבנן
2. הסיבה להיתר - טרחה
3. מה מיוחד בדמי אבדה לפי ר' טרפון?

ב. אחריות המוצא על הדמים

1. הצגת סוגיית הגמרא
2. משמעות הביטוי חייב באחריות
3. הפקדת מעות אצל שולחני

ג. שומר אבדה ושומר דמי אבדה להלכה

1. שיטות הראשונים בנוגע לשומר אבדה
2. שיטות הראשונים בנוגע לשומר דמי אבדה
3. שיטות הפוסקים

פתיחה

מה יהא בדמים? רבי טרפון אומר: ישתמש בהן; לפיכך אם אבדו - חייב באחריותן. רבי עקיבא אומר: לא ישתמש בהן; לפיכך אם אבדו - אינו חייב באחריותן. (משנה ח)

מחלוקת ר' טרפון ור' עקיבא עוסקת בדמים שנתקבלו כתוצאה ממכירת האבדה. למרות שעצם המחלוקת נוגעת להיתר השימוש, יש לה השלכה לשאלת האחריות על המעות הללו (כפי שעולה מלשון המשנה "לפיכך"). להלן נעסוק בביאור המחלוקת בנוגע לעצם השימוש בדמים, ולאחר מכן נעיין בשאלת האחריות של המוצא על הדמים.

א. היתר השימוש בדמים

1. מחלוקת בתקנה דרבנן

ביאור מחלוקת ר' טרפון ור' עקיבא עולה בגמ' תוך כדי דיון בשיטת ר' יוסף (מובא לקמן): "אמר לך רב יוסף: בגניבה ואבדה דכ"ע לא פליגי דחייב, כי פליגי באונסין דשואל. ר"ט סבר שרו ליה רבנן לאשתמושי בגוייהו והוה ליה שואל עלייהו, ור"ע סבר לא שרו ליה רבנן לאשתמושי בגוייהו, הלכך לא הוי שואל עלייהו". הגמרא משתמשת בביטוי "שרו ליה רבנן לאשתמושי בגוייהו", כלומר, מדאורייתא אסור למוצא להשתמש בדמים, ורבנן התירו מסיבה מיוחדת להשתמש בכסף. זוהי דעתו של ר' טרפון, ולדעת ר' עקיבא רבנן לא התירו ולכן אסור להשתמש בדמים.

2. הסיבה להיתר – טרחה

מהי הסיבה שבעקבותיה התיירו רבנן את השימוש לדעת ר' טרפון?

הגמרא בדף כט ע"ב דנה בהבדל בין מציאת דמים שאז אסור להשתמש בהם, לבין דמי אבדה שנמכרה שאז מותר לפי ר' טרפון. הגמרא מביאה מימרא של ר' חלבו בשם רב הונא: "לא שנו אלא בדמי אבדה **הואיל וטרח בה**, אבל מעות אבדה דלא טרח בהו לא". רב הונא אומר במפורש שהסיבה שהתיירו להשתמש היא משום שטרח באבדה¹.

3. מה מיוחד בדמי אבדה לפי ר' טרפון?

ויש לשאול לדעת ר' טרפון, מה ראו חכמים להתיר שימוש בדמי האבדה יותר משימוש באבדה עצמה - שהרי בה טרח, ומדוע לא נתיר לו להשתמש בה?²

נראה לומר שקיים הבדל גדול בין האבדה עצמה, לדמי האבדה. ישנה זיקה בין המאבד לאבדה עצמה, ולכן יש להשתדל להשיב לו את האבדה המסוימת שאיבד מדין "והשבתו לו"³. בניגוד לכך, במקרה של דמי אבדה, אין שום זיקה בין המאבד לדמי האבדה, ולכן אין שום חשיבות להשיב דווקא את הדמים הללו, ואין הם דומים לפקדון משום שהמאבד מעולם לא הפקידם בידי המוצא.

ב. אחריות המוצא על הדמים

1. הצגת פוגיית הגמרא

במסכת ב"ק (נו ע"ב) נחלקו רבה ורב יוסף מה דינו של שומר אבדה. דעת רב יוסף שדינו כשומר שכר, ואילו דעת רבה שדינו כשומר חנם. הגמ' (כח ע"ב - כט ע"א) מנסה לדייק ממשנתנו נגד דעת רב יוסף: "עד כאן לא פליגי אלא כשנשתמש בהן, אבל לא נשתמש בהן, אם אבדו - פטור. לימא תיהוי תיובתא דרב יוסף!" (שהרי שומר שכר חייב באבדה).

מסבירה הגמרא שלדעת רב יוסף כו"ע מודים ששומר אבדה כשומר שכר. לא נחלקו ר' טרפון ור' עקיבא אלא בנוגע לשאלה האם נחשב שומר דמי האבדה כשואל. לדעת ר' טרפון הוא נחשב כשואל מאחר והוא יכול להשתמש בדמים, ולדעת ר' עקיבא אסור לו להשתמש בדמים ולכן אינו נחשב כשואל אלא כשומר שכר.

בהמשך הסוגיה שואלת הגמרא: "והא אבדו קתני", ואם כן כיצד ניתן לומר שמחלוקת ר' טרפון ור' עקיבא היא בנוגע לאונס? מתרצת הגמרא: "כדרבה, דאמר רבה: נגנבו - בלסטים מזוין, אבדו - שטבעה ספינתו ביים".

לכאורה, האוקימתא שהגמ' עושה ע"פ רבה היא דחוקה ומתנגדת עם פשטות לשון המשנה. אולם עיון בלשון המשנה "חייב באחריותן", מוביל למסקנה כי אכן בפשט משנה "אבדו" האמור כאן מתאים גם למקרה של אונס.

1. וכעין שמצינו בפרק שלישי (לג ע"ב) שהגמ' מעלה הוה אמינא שהמפקיד יקנה את הכפל למי ששילם ולא נשבע דווקא בפקדון של בהמה: "משום דנפיש טירחה לעיולה ולאפוקה".

2. וגם לשיטת תוס' ששימוש באבדה מותר (כדלעיל), זה במקום שלא פוגע באבדה, אך שימוש בדמים מכלה אותם לגמרי.

3. עיין בפירושו של הרש"ר הירש שמובא במאמר "הטיפול באבדה" (עמ' 291).

2. משמעות הביטוי חייב באחריותן

פירוש הביטוי "חייב באחריותן" מתבאר מתוך המשנה בקינים :

איזהו נדר - האומר הרי עלי עולה. ואיזהו נדבה - האומר הרי זו עולה. מה בין נדרים לנדבות? אלא שהנדרים מתו או נגנבו חייבים באחריותם, ונדבות מתו או נגנבו אין חייבין באחריותן.
(קינים א', א)

ההבדל בין נדר לנדבה הוא ההבדל הקלאסי בין גברא לחפצא. בנדבה, החיוב הוא כלפי בהמה מסוימת (חפצא), ואם היא נגבת או אובדת אינו חייב להביא אחרת תחתיה. בנדר לעומת זאת, החיוב הוא על האדם (גברא) ללא זיקה לבהמה מסוימת, ולכן תמיד יש עליו אחריות להביא בהמה לקרבן.

אם נשוב למשנתנו, נראה שגם כאן מדובר על חיוב גברא. ברגע שהותר לאדם להשתמש בדמים הוא מוגדר כלווה⁴. מאחר וימלווה להוצאה נתנה אין הלווה חייב להשיב את הדמים שלוה, אלא יש עליו חוב ממוני בסך שלוה - לא משנה כלל מה קרה לדמים המסוימים שלוה. לפי זה, המשנה אינה מדברת במישור של שומרים, אלא במישור של אחריות שבו אין משמעות לאופן בו ניזוקו הדמים⁵. אם כן, משמעות הלשון "אבדו" הוא אבדון בכל צורה שהיא וזה מתאים לאוקימתא שעושה הגמרא כדי לתרץ את רב יוסף⁶.

3. הפקדת מעות אצל שולחני

בפרק שלישי מופיעה משנה דומה למשנתנו :

המפקיד מעות אצל שולחני אם צוררין לא ישתמש בהן לפיכך אם אבדו אינו חייב באחריותן מותרין ישתמש בהן לפיכך אם אבדו חייב באחריותן.
(ג', יא)

בגמ' שם (מג ע"א) נחלקו רב הונא ורב נחמן באיזה מקרה חייב השולחני: "אמר רב הונא - ואפילו נאנסו... ורב נחמן אמר - נאנסו לא". באמירתו של רב הונא "אפילו נאנסו" ניתן לראות סיוע להבנה שאבדו היינו אפילו באונס, שכן הוא מתייחס למה שנאמר במשנה "אם אבדו" וטוען שאין לדייק מלשון זו שהכוונה לסתם אבדה אבל באונס פטור, אלא לאבדון בכלל ואפילו באונס. אכן, רב נחמן סובר שיש לפרש במשנה "אבדו" דווקא, ודיוק הגמרא בסוגייתנו (שמכחו מקשים על רב יוסף) מתאים לפרשנותו.

4. צ"ע מדוע הגמ' נוקטת בלשון "הוה ליה שואל עלייהו.

5. ראה לכך, המשנה בקינים שכורכת יחד את המקרים "מתו או נגנבו", מכיוון שלעניין אחריות אין הבדל איך קרה הדבר ובכל מקרה האחריות היא על האדם.

6. הסברנו את העמדת הגמ' "אבדו - שטבעה ספינתו בים", בכך שאין המשמעות של "אבדו" האמור כאן העלם וחוסר ידיעת המקום של חפץ, אלא במובן הכללי של אבדון. הסבר זה הוא אליבא דסוגייתינו שאין הגמ' באה לומר שמדובר דווקא באבדה באונס ולא באבדה רגילה, אלא שמשנתנו מדברת אפילו באונס. אולם, חשוב לציין שהסבר זה אינו מתיישב עם דברי רבה עצמו, שכן דברי רבה מתייחסים במקורם לסוגיית "בני העיר ששלחו שקליהם" (ב"מ נח ע"א), ושם ברור שההעמדה של רבה לגבי "אבדו" היא דווקא שטבעה ספינתו בים ולא סתם אבדה (וכן לגבי נגנבו).

ג. שומר אבדה ושומר דמי אבדה להלכה

1. שיטות הראשונים בנוגע לשומר אבדה

בראשונים יש מחלוקת גדולה כמי נפסק בדין שומר אבדה:

הבה"ג והר"ח הרי"ף והרמב"ם ועוד, פסקו כרב יוסף ששומר אבדה כשומר שכו. **ר"ת, הרא"ש ועוד**, פסקו כרבה ששומר אבדה כשומר חנם⁷.
כפי שנראה לקמן, למחלוקת זו השלכה בנוגע לדינו של שומר דמי אבדה.

2. שיטות הראשונים בנוגע לשומר דמי אבדה

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (הלכות גזלה ואבדה פי"ג ה"י) פוסק כרב יוסף **ששומר אבדה כשומר שכו**, ומסביר את דברי ר' טרפון אליבא דרב יוסף **ששומר דמי אבדה - דינו כשואל** (שם הלכה יז). לעומת זאת, בנוגע למפקיד מעות אצל שולחני הוא פוסק (בהלכות שאלה ופקדון פי"ז ה"ו) כרב נחמן שדין השומר כשומר שכו למרות שמותר לו להשתמש בדמים!

וצריך עיון בדבריו, מפני שלכאורה המקרה של השולחני דומה למקרה של שומר דמי אבדה, מפני שבשניהם ניתנת רשות למקבל להשתמש בדמים שלא נתנו לו מראש בתורת הלוואה (וגם בלשונות המשניות דמיון רב), ומדוע פוסק הרמב"ם לגבי דמי אבדה שדינו כשואל, ואילו ששולחני דינו כשומר שכו?

בדברי הרמב"ם אנו לא מוצאים הסבר לחילוק שנעשה⁸, אולם ניתן לומר שבעקבות פסיקתו של הרמב"ם כרב יוסף בשומר אבדה פיצול זה הכרחי. הסיבה לכך היא מכיוון שבגמ' רואים שלשיטת רב יוסף יש הכרח לפרש שמחלוקת ר' טרפון ור' עקיבא היא האם המוצא נחשב שואל - וממילא ששומר דמי אבדה כשואל. מצד שני, מאחר והלכתא כרב נחמן בדיני הרי שיש לפסוק ששולחני כשומר שכו.

שיטת הרא"ש

הרא"ש, פוסק כרבה **ששומר אבדה כשומר חנם**, ומפרש בדעת ר' טרפון, **ששומר דמי אבדה כשומר שכו**⁹. מה שמכריח את הרא"ש לומר בדעת רבה ששומר דמי אבדה כשומר שכו, הוא הפסיקה כרב נחמן בסוגיית שולחני. כאמור, רב נחמן סובר שהנאת שימוש מגדירה את המקבל כשומר שכו, ומאחר וגם בדין שומר דמי אבדה עוסקים בהנאת שימוש, הרי שגם כאן מוכרחת להיות דעה שתתאים לדעת רב נחמן ותגדיר את המקבל כשומר שכו. רב יוסף מוכרח להגדיר את שומר דמי אבדה כשואל, וא"כ נותר רבה שאותו אפשר להסביר כרב נחמן שהנאת שימוש מגדירה כשומר שכו בלבד.

7. פירוט של הראשונים ומראי מקומות לשיטתם מופיע בהלכה ברורה על סוגייתנו.

8. ולקמן נביא את הסברו של הר"ן להבדל בין המקרים.

9. פסקי הרא"ש סימן יז, וע"ע בתוס' רא"ש כט ע"א ד"ה "ורב יוסף אמר כשומר שכו". ובפי"ג (סימן כו) כותב הרא"ש שאם נשתמש במעות ודאי שדינו כשואל.

שיטת הר"ן

הר"ן, בניגוד לרא"ש (כט ע"א ד"ה "עד כאן") מסביר בשיטת רבה ששומר דמי אבדה דינו כשואל¹⁰. כמו כן, הוא מסביר שלמרות שבנוגע לשולחני הלכה כרב נחמן שדינו כשומר שכר, אין סתירה בין הדברים: השולחני צריך שהמעות יהיו זמינים בידו (שמא יבוא המפקיד ליטלם), ואין זה ודאי שירצה ללוותם, ואם כן אין דינו אלא כשומר שכר, מאחר ועצם יכולת השימוש נחשבת לשכר. אולם, שומר דמי אבדה, שאינו חושש שהבעלים יבואו במהרה (שהרי אינו מכירם), אמדו חכמים דעתו שודאי ירצה ללוות המעות, ומעתה החשיבוהו כלוה שדינו כדיני השואל¹¹.

לסיכום

הרמב"ם - פוסק כרב יוסף בדין שומר אבדה ועקב כך קובע ששומר דמי אבדה דינו כשואל.

הרא"ש - פוסק כרבה בדין שומר אבדה, וטוען שרבה יסבור בדין שומר דמי אבדה שדינו כשומר שכר.

הר"ן - חולק על הרא"ש לגבי דעת רבה, וטוען שגם לדעת רבה שומר דמי אבדה דינו כשואל.

3. שיטות המופקים

המחבר (ח"מ סימן רסז) פוסק בסעיף טז את דברי הרמב"ם **ששומר אבדה כשומר שכר**, ובסעיף כה פוסק **ששומר דמי אבדה דינו כשואל**.

הרמ"א בסעיף טז מביא שיש חולקים וסוברים **ששומר אבדה כשומר חנם**, ומציין שיש לנהוג כפי שפסק בסימן עב ס"ב שם נאמר שמספק לא מוצאים ממון. לעומת זאת, בסעיף כה אינו מזכיר את דעת החולקים בנוגע **לשומר דמי אבדה**. אולם, בסוף ההלכה מזכיר המחבר שוב את דין שומר אבדה, ולאחריו מציין הרמ"א בשנית את דעת החולקים בדין שומר אבדה, דבר שמביא לדיון באחרונים.

הסמ"ע (סקל"ח) מפרש שמאחר ודעת הרמב"ם והשו"ע ששומר אבדה כשומר שכר, ממילא בשימוש באבדה עולה השומר בדרגה ונעשה שואל. אי"כ לדעת הרמ"א שמביא את הדעה ששומר אבדה כשומר חנם, בשימוש עולה השומר בדרגה ונעשה שומר שכר. וזו כוונת הרמ"א בחזרתו על הפסק ששומר אבדה כשומר חנם¹².

הש"ך (סימן רסז סק"ז), חולק על הסמ"ע וטוען כי סברת "מעלין ליה חד דרגא" נדחתה ע"י התוס' והרא"ש, וא"כ אין הכרח לפרש ברמ"א ששומר דמי אבדה כשומר שכר. אולם, ממשך הש"ך וכותב שהסמ"ג ורי"ו והמהרש"ל פסקו ששומר דמי אבדה כשומר שכר. בטעם הדבר מסביר הש"ך "כיון דשומר אבדה כשומר חנם אי"כ אין אנו מוכרחים לומר דמייירי במתניתין לענין אונסים, אלא מתניתין אשמועינן בדמי אבדה דהוי שומר שכר **ולמה נוציא המשנה מפשטה**". הפסיקה כרבה ששומר אבדה כשומר חנם, פוטרת אותנו מן הכורח לפרש את המשנה לענין אונסים ומאפשרת לפרש את המשנה כפשטה ש"אבדו" היינו אבדה ממש.

10. יש לציין שאת ההעמדה ש"אבדו" זה "שטבעה ספינתו בים" מביאה הגמ' בשם רבה (ואף שאמר זאת במקום אחר, אין מניעה מכך שיאמר זאת גם כאן), ובפרט שראינו כי לדעת רב הונא (רבו של רבה) "לפיכך אם אבדו חייב באחריותן" האמור במפקיד מעות שולחני הוא "אפילו נאנסו".

11. הסבר זה מביא הרא"ש (פ"ג סימן כו) בשם הראב"ד.

12. באשר להתעלמותו של הרמ"א מלומר את דברו בענין שומר דמי אבדה, נשאר הסמ"ג בצ"ע.

הש"ך טוען שהסיבה שהראשונים שפסקו כרבה בשומר אבדה, פסקו שומר שכר בשומר דמי אבדה, היא משום שפשט המשנה מורה כן. ברם, לעיל בעיסוקנו במשנה, בררנו כי דווקא ההבנה ששומר דמי אבדה דינו כשואל פשוטה יותר, משום שהמשנה נוקטת בלשון של 'אחריות', ולכן ראוי שגם מי שפוסק כרבה לעניין שומר אבדה, יפסקו שדינו של שומר דמי אבדה כשואל.

לעניין דעתו של הרמ"א בנוגע לשומר דמי אבדה, נראה לענ"ד כי חוסר התייחסותו לנושא, יותר מביעה הסכמה עם פסקו של המחבר, מאשר שתיקה שאינה כהודאה, ואין לטשטש את משמעותה.

ראשית נזכיר, כי הרמ"א לא פוסק כרבה באופן מוחלט, אלא נשאר למסקנה בספק - "ומספיקא לא מפקינן ממונא". **יתר על כן**, המעיין בדרכי משה הארוך אצלנו (סימן רסז וכן בסימן עב) ימצא שהדרכי משה מצטט את דברי הבית יוסף, שנוטים באופן מובהק לפסוק כרב יוסף, ואף הלשון שנוקט הרמ"א למסקנה - נראה שלקחה מדברי המרדכי שהביא משם מוהר"ם (שו"ת מהר"ם ד"ב דפוס אמשטרדם סי' קסא): "דאף על גב דיש גאונים שפסקו כרב יוסף, מכל מקום **מספיקא לא מפקינן ממונא**". ניתן להסיק מכאן כי שיטת הפסיקה כרב יוסף היא הדומיננטית מבין השתיים¹³.

עוד חשוב לומר, שפסיקה כרבה בשומר אבדה, אינה בהכרח קובעת ששומר דמי אבדה נידון כשומר שכר, ואפשר לומר שגם רבה מסכים ששומר דמי אבדה חייב באונסין, כפי שטען הר"ן (הובא לעיל). דבר זה אומר, שפסיקה שגורסת כי שומר דמי אבדה כשומר שכר, כוללת שני שלבים: א) פסיקה כרבה בשומר אבדה. ב) טענה שרבה סובר ששומר דמי אבדה נידון כשומר שכר.

על כן נראה לומר, שהרמ"א שלא הכריע בפסיקה בין רבה לרב יוסף, ואין הכרח שהוא מסכים להנחה שרבה סובר ששומר דמי אבדה נידון כשומר שכר - לא התנגד לפסיקתו של המחבר לדון את שומר דמי אבדה כשואל, ויש לפרש את שתיקתו כהודאה.

13. יש לציין כי בדרכי משה הארוך בסימן עב, הרמ"א מביא גם את שיטתו של הבית יוסף, לפיה גם הרא"ש פוסק למסקנה כרב יוסף (על פי דברי הרא"ש בתשובה - כלל יז סימן ג).